

Wprowadzenie

Życie artystyczne i sztuka Poznania w II Rzeczypospolitej Polskiej nie doczekały się do tej pory całościowego opracowania. Dwudziestolecie międzywojenne było okresem szczególnym w historii tego miasta. Po 1918 r. w nowej rzeczywistości politycznej i po scaleniu ziem polskich w jeden organizm państwowy Poznań z prowincjonalnego ośrodka Rzeszy Niemieckiej stał się największym miastem w zachodniej Polsce. Na ziemiach zaboru pruskiego osiągnięto większy postęp ekonomiczny i cywilizacyjny. Według Andrzeja Chwalby: „Region ten, zupełnie odmienny od pozostałych, był integralną częścią cywilizacji zachodniej”¹. Przejęta po zaborze pruskim infrastruktura komunalna sprawiła, że Poznań, który nie poniósł bezpośrednich strat w czasie I wojny światowej, mógł od razu przystąpić do modernizacji w różnych dziedzinach, stając się szybko ważnym ośrodkiem miejskim w kraju.

Wcześniejsze starania i próby ożywienia poznańskiego życia artystycznego napotykały opór ze strony władz pruskich. W porównaniu do pozostałych ziem polskich znajdujących się pod zaborami Poznańskie szczególnie dotkliwie doświadczyło ostrej antypolskiej polityki, hamującej rozwój rodzimej nauki, oświaty, kultury i sztuki. Dynamiczny rozwój sztuki w Poznaniu był możliwy dopiero w wolnej Polsce.

1. Poznań w II Rzeczypospolitej

W początkach II Rzeczypospolitej Poznań przeżył duże migracje ludności. W latach 1919–1921 wyjechało z niego 56 tys. osób narodowości niemieckiej, a w ich miejsce przybyło 60 tys. Polaków. Utrzymujący się wzrost liczby ludności doprowadził pod koniec lat 30. XX w. do prawie dwukrotnego zwiększenia liczby mieszkańców. To sprawiło, że w dwudziestolecie międzywojennym zajmował on pod tym względem czwarte miejsce w kraju, po Warszawie, Łodzi i Lwowie. W odróżnieniu od innych aglomeracji Poznań był miastem o prawie jednolitej strukturze narodowościowej, w której udział ludności polskiej już w 1921 r. wyniósł 93,7%. W krótkim czasie dwukrotnie powiększył swój obszar, stając się po Warszawie największym miastem Polski pod względem powierzchni².

Stolica Wielkopolski w okresie II Rzeczypospolitej była ważnym ośrodkiem handlu i komunikacji. Do najważniejszych czynników jego rozwoju w tym zakresie należało szybkie podjęcie przez władze miejskie decyzji o organizowaniu od 1921 r. Targu Poznańskiego (od 1925 r. imprezy o charakterze międzynarodowym) oraz uzyskanie, również w 1921 r., bezpośredniego połączenia kolejowego z Warszawą. Swój wielkomiejski charakter Poznań przypieczętował urządzeniem Powszechnej Wystawy Krajowej w 1929 r., największej imprezy wystawienniczej na ziemiach polskich przed II wojną światową. Spośród muzeów poznańskich zwłaszcza Muzeum Wielkopolskie (wcześniej Kaiser Friedrich

¹ A. Chwalba, *Dziedzictwo zaborów [w:] Polski wiek XX. Dwudziestolecie*, red. K. Persak, P. Machcewicz, Warszawa 2009, s. 21.

² Z. Dworecki, *Poznań i poznaniacy w latach Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Poznań 1994, s. 116–117, 132.

Museum) przyciągało swoimi zbiorami, przede wszystkim obrazami mistrzów hiszpańskiego baroku i niemieckiego romantyzmu, które nie miały sobie równych w kolekcjach polskich. Znakomite przykłady polskiego malarstwa przełomu XIX i XX w. udostępniane były publiczności w oddalonej nieco od miasta Galerii Rogalińskiej. Stolica Wielkopolski była również w II Rzeczypospolitej liczącym się ośrodkiem naukowym. Wśród uczelni wyższych do pierwszych należała Wszechnica Piastowska, powołana już w maju 1919 r., przemianowana wkrótce na Uniwersytet Poznański. Wszystko to sprawiło, że w Poznaniu mógł się rozwinąć duży autonomiczny ośrodek artystyczny, który stał się jednym z centrów sztuki w Polsce, obok Warszawy, Krakowa, Lwowa, Wilna i Łodzi. Brak opracowania opisującego funkcjonowanie tego ośrodka sprawił, że Poznań nie zajmuje właściwego miejsca na artystycznej mapie kraju tamtego okresu. Spowodował też, że niejednokrotnie jest pomijany w ogólnopolskiej literaturze przedmiotu. To główne przyczyny podjęcia przeze mnie badań nad tą tematyką.

2. Stan badań i źródła

W przedwojennym piśmiennictwie najważniejszym tekstem podsumowującym wydarzenia artystyczne minionego czasu był artykuł Hilarego Majkowskiego opublikowany na łamach „Kroniki Miasta Poznania”³, w którym autor podał wiele informacji dotyczących stowarzyszeń i związków artystycznych oraz niektórych salonów. Ta pozycja stała się na wiele lat podstawowym źródłem dla powstających syntez na temat sztuki i życia artystycznego w Poznaniu w dwudziestoleciu międzywojennym. Natomiast niewiele interesujących treści wniósł felieton Zdzisława Marynowskiego zamieszczony w *Księdze pamiątkowej miasta Poznania*⁴.

W publikacjach po II wojnie światowej również niewielkie znaczenie miał artykuł Dominiki Cichej i Jana Mrozińskiego w trzytomowej publikacji *Dziesięć wieków Poznania*⁵. Z kolei w 1964 roku ukazał się trzeci tom monumentalnego dzieła o malarstwie polskim autorstwa Tadeusza Dobrowolskiego, który poznańskim ugrupowaniom „Bunt” i „Plastyka” poświęcił dwa podrozdziały⁶. Skróconą wersję tych informacji Dobrowolski opublikował w 1976 r. w swej kolejnej syntezie poświęconej malarstwu polskiemu ostatnich dwustu lat⁷. Kilka krótkich opracowań zamieszczono w drugim tomie *Polskiego życia artystycznego*, obejmującym lata 1915–1939⁸. Na temat poznańskiego Zrzeszenia Artystów „Bunt” pisała tam Halina Stępień⁹, o Stowarzyszeniu Artystów Wielkopolskich „Plastyka” – Krystyna Zakrzewska¹⁰, a w tekście od redakcji opublikowano informacje o Grupie Artystów Plastyków „Świt”¹¹, Ligia Wilkowa podjęła tematykę Instytutu Krzewienia Sztuki w Poznaniu oraz Salonu 35¹². Z kolei o czasopiśmie „Zdrój” pisała Halina Stępień¹³, a Hanna Kubaszewska o „Wiciach Wielkopolskich”¹⁴.

³ H. Majkowski, *O sztuce plastycznej w Poznaniu w czasach poprzedzających wojnę światową*, „Kronika Miasta Poznania” 1938, R. 16, nr 2, s. 200–220.

⁴ Z. Marynowski, *Kultura i sztuka w Poznaniu (Felieton.)* [w:] *Księga pamiątkowa miasta Poznania*, Poznań 1929, s. 282–288.

⁵ D. Cicha, J. Mroziński, *Sztuki plastyczne w latach 1900–1939* [w:] *Dziesięć wieków Poznania*, t. III. *Sztuki plastyczne*, red. K. Malinowski, Poznań–Warszawa 1956, s. 270–292.

⁶ T. Dobrowolski, *Nowoczesne malarstwo polskie*, t. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 133–142, 247–255.

⁷ Tegoż, *Malarstwo polskie ostatnich dwustu lat*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 162–163, 182–183.

⁸ *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, red. A. Wojciechowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.

⁹ H. Stępień, *Bunt* [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, s. 568–570.

¹⁰ K. Zakrzewska, *Grupa Artystów Wielkopolskich „Plastyka”* [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, s. 586–587.

¹¹ Redakcja, *Towarzystwo Artystów Poznańskich Świt* [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, s. 572–573.

¹² L. Wilkowa, *Instytut Krzewienia Sztuki w Poznaniu* [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, s. 625–627; L. Wilkowa, *Salon 35* [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, s. 627–628.

¹³ H. Stępień, *Zdrój* [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, s. 633–637.

¹⁴ H. Kubaszewska, *Wici* [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, s. 664–665.

Swego rodzaju otwarciem, pobudzającym do większego zainteresowania badaczy sprawami ogólnopolskiego życia artystycznego dwudziestolecia międzywojennego, była sesja Stowarzyszenia Historyków Sztuki zorganizowana w październiku 1980 r. w Warszawie (poprzedzały ją dwa seminaria przygotowane wspólnie z Zarządem Oddziału Poznańskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, zorganizowane w lutym i maju 1980 r.)¹⁵. Również od lat 80. ubiegłego wieku wzrosło zainteresowanie badaczy sztuką poznańską lat międzywojennych. W kręgu zainteresowań znalazły się przede wszystkim grupy artystyczne „Bunt” i „Świt”. Wcześniej jednak drukiem ukazał się artykuł Joanny Oziewicz na łamach „Kroniki Wielkopolski”, poświęcony historii „Salonu 35”¹⁶. Następnie Jerzy Malinowski opublikował w 1984 r. studium monograficzne, zawierające historię „Buntu”, jego program oraz związki z niemieckim ruchem artystycznym¹⁷. Kolejna, obszerna monografia na temat grupy tego autora ukazała się w 1991 r.¹⁸. Z kolei Mariusz Bryl podjął badania dotyczące ugrupowania „Świt”. W swoich publikacjach z 1986, 1987 i 1992 r. przedstawił wyczerpująco historię grupy, przede wszystkim w perspektywie socjologicznej, określając różne funkcje, jakie pełniła¹⁹. W lutym 1986 r. z inicjatywy Stowarzyszenia Historyków Sztuki Oddziału Poznańskiego zorganizowano dwudniowe seminarium pt. *Zrozumieć Poznań*, poświęcone kulturze artystycznej dwudziestowiecznego Poznania. Jego pokłosiem był artykuł Piotra Piotrowskiego zamieszczony na łamach „Kroniki Miasta Poznania” w 1987 r.²⁰. Podjął w nim między innymi zagadnienie prowincjonalizmu Poznania, uznając, że przyczyną takiej oceny była uboga literatura na temat kultury artystycznej miasta. Wynikała ona z podporządkowania badań historii sztuki paradygmatowi awangardy, ignorującemu zjawiska artystyczne na peryferiach sztuki i poszukującemu jedynie centrum.

W latach 90. ubiegłego wieku Alojzy Janusz Markiewicz w *Wielkiej księdze miasta Poznania* opublikował zarys monograficzny plastyki dwudziestolecia międzywojennego, nie wnosząc do wiedzy o tym okresie wielu nowych treści²¹. Kolejne opracowanie autorstwa Konstantego Kalinowskiego i Olgerda Błażewicza, włączone do II tomu *Dziejów Poznania*²², poszerzone zostało o pewne fakty i komentarze oparte na nowszej literaturze przedmiotu. Tekst ten jednak nie był efektem pogłębionych kwerend źródłowych. Od ostatniej dekady XX w. problematykę tę podejmowali kolejni autorzy oraz piszący te słowa (niektóre publikacje zamieszczone zostały w bibliografii niniejszej książki). Do opracowania życia artystycznego przydatne okazały się również nieliczne publikacje monograficzne i artykuły poświęcone poznańskim artystom ukazujące się od lat 30. XX w.

W celu zebrania materiałów przeprowadziłem kwerendy w: Archiwum Państwowym w Poznaniu, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, archiwach Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu oraz Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie i Krakowie, Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu, Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu,

¹⁵ T.S. Jaroszewski, *Wstęp* [w:] *Sztuka dwudziestolecia międzywojennego. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, październik 1980, Warszawa 1982, s. 7.

¹⁶ J. Oziewicz, „Salon 35”, „Kronika Wielkopolski” 1981, nr 1, s. 191–197.

¹⁷ J. Malinowski, *Zrzeszenie artystów Bunt* [w:] *Co robić po kubizmie? Studia o sztuce europejskiej pierwszej połowy XX wieku*, red. J. Malinowski, Kraków–Wrocław 1984, s. 127–149.

¹⁸ J. Malinowski, *Sztuka i nowa wspólnota. Zrzeszenie artystów Bunt 1917–1922*, Wrocław 1991. Kolejnym etapem badań była monograficzna wystawa tego ugrupowania zorganizowana w Muzeum Narodowym w Poznaniu w latach 2003–2004. Zob. *Bunt. Ekspresjonizm poznański 1917–1925*, red. G. Hałasa, Poznań 2003.

¹⁹ M. Bryl, *Grupa artystów plastyków „Świt” jako wielofunkcyjna instytucja życia artystycznego Poznania w latach 1921–1927. Próba monografii*, „Artium Quaestiones” 1986, t. III; tegoż, *Poznański „Świt” (1921–1927) – elita czy outsiderzy?*, „Kronika Miasta Poznania” 1987, nr 3, s. 5–21; tegoż, *Grupa artystów plastyków „Świt”*. Z *dziejów kultury artystycznej międzywojennego Poznania*, Poznań 1992.

²⁰ P. Piotrowski, *Artystyczne oblicze Poznania. Przegląd problematyki badawczej*, „Kronika Miasta Poznania” 1987, nr 1, s. 19–30.

²¹ A.J. Markiewicz, *Plastyka w okresie XX-lecia międzywojennego. Zarys monograficzny* [w:] *Wielka księga miasta Poznania*, Poznań 1994, s. 489–494.

²² K. Kalinowski, *Życie artystyczne* [w:] *Dzieje Poznania w latach 1793–1945*, red. J. Topolski, L. Trzeciakowski, t. II, cz. 2, Warszawa–Poznań 1998, s. 1266–1280; O. Błażewicz, *Sztuka i artyści międzywojennego Poznania* [w:] *Dzieje Poznania w latach 1793–1945*, dz. cyt., s. 1280–1287.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk – Oddział w Poznaniu, Archiwum Związku Polskich Artystów Plastyków Zarządu Głównego w Warszawie i Okręgu Poznańskiego, Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk, Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk i Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu. Zapoznałem się również z obszernym materiałem źródłowym przechowywanym w dziale Słownika Artystów Polskich Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Pracowni Dokumentacji Życia Artystycznego w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza oraz następujących oddziałach Muzeum Narodowego w Poznaniu: Muzeum Historii Miasta Poznania, Gabinecie Rycin, Wielkopolskim Muzeum Wojskowym, Galerii Malarstwa i Rzeźby, Muzeum Sztuk Użytkowych oraz Dziale Plakatu i Designu.

Cenne okazały się informacje zawarte w prasie codziennej i czasopismach poznańskich, przede wszystkim w „Kurierze Poznańskim”, „Dzienniku Poznańskim”, „Tęczy”, „Kulturze”, „Przeglądzie Graficznym”, „Ilustracji Poznańskiej” oraz czasopismach ogólnopolskich poświęconych sztuce, jak „Sztuki Piękne”, „Rzeczy Piękne” i czasopismach o charakterze kulturalno-literackim, jak m.in. „Świat”, „Światowid”, „Ilustracja Polska”.

Wykorzystałem dane zawarte w katalogach wystaw z lat 1919–1939, przechowywanych w bibliotekach Muzeów Narodowych w Poznaniu, Warszawie i Krakowie, w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu, Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu, w Bibliotece Narodowej w Warszawie i Instytucie Sztuki PAN w Warszawie.

Wszystkie cytaty w książce zostały zapisane zgodnie z oryginałem, bez ingerencji w ortografię czy interpunkcję.

Podczas gromadzenia materiałów wykorzystałem dostępne już opracowania i literaturę przedmiotu, które zamieściłem w wyborze na końcu pracy (wybrana bibliografia).

Oddawana w ręce Czytelników książka nawiązuje do mojej rozprawy doktorskiej pt. *Rozwój ośrodka artystycznego w Poznaniu w latach 1919–1939*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Lecha Trzeciakowskiego w Instytucie Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (ukończona w 2013 r.), i zawiera jej fragmenty. Wdzięczny jestem mojemu zmarłemu Promotorowi za możliwość udziału w seminarium doktorskim oraz opiekę merytoryczną podczas pisania pracy. Dziękuję recenzentom – Panu prof. dr. hab. Witoldowi Molikowi i Panu prof. dr. hab. Edwardowi Włodarczykowi oraz Panu prof. UAM dr. hab. Przemysławowi Matusikowi, którego uwagi pomogły mi podczas pracy nad dysertacją. Podziękowania składam również Dyrekcji Muzeum Narodowego w Poznaniu za możliwość napisania rozprawy doktorskiej, bez której nie powstałoby niniejsze opracowanie.